

AXEL BOLVIG

Jellingstenen

I Jelling står der mellem to store høje en tresidet sten, toenhalf meter høj. Fuldstore billeder og ornamentmønstre hugget i fladt relief pryder de to af siderne, mens en runeinskription er hugget ind på den tredje side samt allernederst i jordniveau på alle tre sider. Stenens udsmykning blev skabt i 900-tallets sidste halvdel.

På trods af billeddominansen kaldes den store Jellingsten i dag for en runesten. Hermed er der sat en dagsorden for forholdet mellem ord og billede. En dagsorden, som ikke kun gælder for den historiske, men fuldt såvel for vor tids billedproduktion. Tekstens dominans eller omvendt billedets behov for en verbal forankring.

Naturligvis kommer teksten til at dominere, fordi den med sprogets lineære præcision kan styre vores opmærksomhed og aflæsning af billederne i bestemte retninger. Et billede uden (kon)tekst er som en fugl uden bur, nemlig fri. Det er dog lidt flot sagt, for mens vi alle kan se på billeder og få en oplevelse ud af det, kan kun meget få betragtere læse stenens indridsede runer, dengang som nu. Næsten alle, som gennem stenens tusindårige historie har stået over for den, har kun kunnet betragte dens tre sider som billeder. To sider med nogle figurer, der gennem en form for genkendelighed sætter en fortolkende fantasi i gang. Én side med en række skrifttegn, som i bedste fald signalerer skriftens formidable evner til at fastholde en række ord.

Da stenen blev anbragt i det offentlige rum midt i et stort kongeligt gravmonument tæt ved en trækirke, må vi formode at den havde til hensigt at henvende sig til alle, som besøgte monumentet. De udvalgte, som stod kongemagten nær, har formodentlig haft nok af forhåndsviden til at kunne 'forstå' runeinskriptionen og til at kunne 'aflæse' billederne. Men hvad med alle de andre? Hvad med alle vi andre?

Størsteparten af befolkningen var analfabeter, et forhold som først ændredes i århundrederne efter Reformationen i 1536 og endeligt med skolereformen af 1814. Runeteksten på Jellingstenen har for de fleste været et billede på et system, de ikke forstod og som derfor var magisk magtfuld. Derfor navngives stenen efter sit lingvistiske udtryk.

Det bliver nødvendigt at starte denne bog om billeder med at bringe en oversættelse af en tekst. Og lad det være sagt straks, teksten er på stenen ikke komponeret som en helhed. Spredt over stenens tre sider lyder den linje for linje således:

Harald konge bød gøre
Disse mindesmærker efter Gorm sin fader
og efter Thyra sin moder, den
Harald som sig vandt Danmark
hel og Norge
og gjorde danerne kristne

Her er nogle meddelelser, vi umiddelbart kan fatte og forholde os til. Sådanne faktuelle præcise informationer kan billedet ikke yde. Men mens den sproglige meddelelse kan svinge fra at være et sandhedsvidne til at rumme de største løgnehistorier, så er billedets meddelelser i sig selv uskyldsrene. Billeder lægger deres visuelle informationer frem til beskuelse og oplevelse, analyse og fortolkning. Det er først betragterens verbalisering af øjets observationer, vi kan forholde os til og diskutere. Og mange betragtere har besiddet et større eller vel især mindre kendskab til indholdet af runeinskriptionens meddelelser. Det er moderne (kunst)historikerens dilemma, at de/vi kun forholder os til hensigten og formålet hos opdragiveren og kunstneren. Af den gode grund, at vi sjældent ved noget om betragternes udlægning.

Kong Harald lod rejse et mindesmærke over forældrene, vandt hele Danmark og Norge, samt kristnede danskerne. Sådan lidt forenklet lyder tekstens lineære information. Og vi kan straks stille spørgsmålet: passer det mon med den historiske virkelighed. Det har historikere ofte diskuteret. Men uroen breder sig, for hvad

er en historisk virkelighed? Er det de 'kendsgerninger' og hændelsesforløb, som historikerne efter kildekritiske undersøgelser opstiller i deres søgen efter 'hvorledes det egentlig forholdt sig' (Leopold von Ranke: wie es eigentlich gewesen ist)? Eller den forestillingsverden, den ideologi, som til enhver tid rammesatte folks oplevelse og forståelse af tilværelsen? Og som former vores historieopfattelse?

Kongen kristnede danskerne. Det er en påstand, vi kan forholde os til og i et vist omfang acceptere, tvivle på eller måske forkaste. Men selvom det skulle være lykkedes for en dansk konge for tusind år siden at skabe et sindelags- eller trosskifte blandt undersåtterne, hvilket i så fald ville være et enestående eksempel på en ensretning af danskerne, så mangler det væsentlige, nemlig hvordan oplevede og efterlevede vores forfædre, kvinder som mænd, store som små, unge som gamle, læsekyndige som analfabeter eksempelvis et religionsskifte, ja bare en tro?

Måske kan billederne hjælpe til med til at føre os bare en smule ind i følelses- og tankesættet hos datidens folk. Billeder er ikke kun afspejlinger af tidens forestillingsverden, de er altid aktive partnere i påvirkningen af os betragtere. Men selv i vores brug af billeder trænger teksten sig på. For enten må vi ty til, hvad der sprogligt blev meddelt herom, og det er gennem hele kunsthistorien faktisk meget lidt, eller også må vi lade vores nutidsfortolkning træde til på tryk eller i mundtlig meddelelse. I en bog om billeder vil teksten altid herske. Harald Blåtands runerister sejrede over billedhuggeren i det tusindårige perspektiv, men ikke i hans egen analfabetiske samtid. Denne bogs forfatter hersker over de gamle billeder men sine tekster. Vi kan sætte spørgsmålstegn ved 'rigtigheden' i runernes meddelelser, og det vil mange givetvis gøre ved teksten i nærværende bog. Og det er meningen. Sprogets lineære meddelelsesform lægger altid op til tvivl om meddelelsens forhold til en historisk virkelighed. På billeder kan vi ikke tvivle, kun på deres (kon)tekst.

Hvad betød Jellingstenens bombastiske nedskrevne meddelelser i en stort set analfabetisk samfund? Et samfund hvor befolkningen kunne se og iagttage billeder og som kun så indskriften som et billede? Det ved vi naturligvis ikke, men de få skriftlige meddelelser om stenen, vi trods alt har bevaret, interesserer sig ikke for dens inskription og billeder, men for dens størrelse og for det hedenske gravmonument, kumlerne. Ja datidens skrevne historie om Harald og om kristningen lød ganske anderledes end det runemesteren ristede i stenen mellem de to store gravhøje.

Den jyske stormandssøn og hirdmand, det vil sige en slags bodyguard, Svend Aggesen forfattede en Danmarkshistorie i slutningen af 1100-tallet, altså godt 200 år efter at stenmesteren gav Jellingstenen visuelt liv. Han skriver i en lidt altmodisch oversættelse fra latin: *Men efter at hin herlige Dronning (Thyra), tillige med sin Husbond Kongen havde fuldendt deres Livsalders Aar, lod deres Søn Harald Blatan (Blåtand), som overlevede dem, og som også var Arving til Kongedømmet, efter Hedningenes Skik begge sine Forældre højsætte i Jordhøje, der så at sige lignede hinanden som Tvillinger, ret som i prægtige Mausoleer, nær ved Kongens Gård i Jalang (Jelling). Det Svend Aggesen finder værd at skrive om er den hedenske gravkult i kongemagtens centrum Jelling. Kong Harald, der var den første, der med Afsky vente sig bort fra Afgudsdyrkelsens Smudsigheder og tilbad Kristi Kors, rejser et hedens mindesmærke for sine forældre. Den store sten omtales også. Da han nu engang havde udsendt en Hær for at slæbe en stor Sten, som han havde bestemt til at rejses paa hans Moders Gravhøj som et Mærke til hendes Minde, hen til Maalet, brød et Oprør ud i Landet, dels paa Grund af den nye Indretning af Gudsdyrkelsen, dels paa Grund af det utaalelig Trældomsaag¹.*

---

¹ *Sven Aggesøns Historiske skrifter*. Oversat af M. Cl. Gertz, 1916-17, s. 56

Jellingstenen er ifølge historieskrivningen to hundrede år efter dens tilblivelse skildret som et hedensk mindesmærke for dronning Thyra. Ikke et ord om dens postulerede trosskifte i Danmark, ja Gorm er også glemt. Det er dén historiske

---

forestillingsverden, som Svend Aggesen formidler i sin tekst. Og den har han ikke været alene om.

Saxo broderer kort videre på historien om dronning Thyra og Jellingstenen: *Herpå kaldte Harald hele rigets flåde sammen for ikke at være dårligt rustet til et vældigt arbejde han nu tog fat på. Der var nemlig fundet en kolossalt stor sten på en strand i Jylland, og nu gav han ordre om at mennesker og okser med forenede kræfter skulle flytte den ind i landet så den kunne blive opstillet som mindesmærke ved hans mors grav.* Saxo skriver videre, at et oprør var i gang mod Harald anført af hans søn. *Imens var Harald helt optaget af at flytte sin sten. Og da en af hans mænd fra flåden netop ankom, spurgte Harald ham den ene gang efter den anden om han nogen sinde før havde set dødelige give sig i kast med så stor en byrde. Manden svarede at han for nylig havde set mennesker ved egen kraft trække en endnu større vægt. Det fik kongen til at overfalde ham med spørgsmål, og han sagde nu: 'Jeg var for nylig til stede da Danmark blev taget fra dig.'*²

Jellingstenens størrelse sammenlignes med det danske rige. Den er sat som et hedensk minde til ære for dronning Thyra af hendes kristne søn. Det er den historiske virkelighed omkring år 1200. Hvis Svend Aggesen og Saxo repræsenterer en alment udbredt historieopfattelse, så må vi konstatere, at indskrifterne og billederne på Jellingstenen ingen gennemslagskraft havde. Måske er de to historieproducerende repræsentanter for det sene 1100-tals magtelite i gang med et omfattende ideologisk historieforfalskende korstog. Ingen stillede dengang spørgsmålet: hvorledes det egentlig forholdt sig.

At skrifteliten tilsyneladende ikke interesserer sig for billeder er sin sag. Sådan har det været til alle tider. Den interesserer sig heller ikke for stenens udsagn om samlingen af riget og omvendelsen af danskerne. De skrivekyndige er optaget af det monumentale ved stenen og hele komplekset i Jelling. Saxo og

---

² Saxos *Danmarkshistorie*, oversat af Peter Zeeberg, (Gads forlag, 2000). S. 435

hans mæcen Absalon er så vidt vi kan skønne tilsyneladende endda nærmest billedfjendske. Historietraditionen omkring 1200 hviler på den verbale, mundtlige som skriftlige overlevering, ikke på monumenter egne udsagn. Skrifteliten i Valdemarstiden nedskrev og var vel med til at skabe en myte om det kongelige gigantprojekt i Jelling. Harald Blåtand satte det i værk til ære for sin moder dronning Thyra. Det er en 'national myte om den kristne søn som bygger et hedensk gravmonument for sin moder, den dronning, som byggede Dannevirke som værn mod tyskerne.

Måske er Svend Aggesen og Saxo ikke kun ideologiske myteproducenter. Måske beretter de om det, som var stenens synlige budskab. Vi vender tilbage til Jellingstenen som visuelt udtryk. Den er jo trods alt en billedsten, hvilket også gælder for runetegnene.

Den ene side af stenen fremviser et billede af en runetekst, der er omgivet af, ja nærmest indrammet af en slags båndornamentik. Drejede det sig om en af datidens illuminerede håndskrevne bøger, vil vi tale om marginillustrationer. Denne indrammede tekst lyder i sin oprindelige ordstilling:

Harald konge bød gøre
kumler disse efter Gorm fader sin
og efter Thyra moder sin

Den ornamentalt markerede tekst passer perfekt ind i det hedenske gravmonument med de to store høje. Teksten siger/postulerer, at kongen lod udfærdige dette monument. Det er stort set i overensstemmelse med den historietradition, som vi kender den fra Svend Aggesen og Saxo. Blot har de udeladt Gorm på bekostning af Thyra, hvilket givetvis skyldes, at de begge tidligere har omtalt hende som den smukke, kloge og myndige dronning, der lod Dannevirke opføre. Alle havde naturligvis kendskab til Haralds store projekt. To store høje og en kæmpesten. Det har stået på gennem flere år og det er der blevet talt om. Det har skabt historie.

Men den historiske diskurs om et af vores allerstørste førkristne monumenter passer ikke til det billede på stenens tredje

side, som forestiller Jesus Kristus og hvorunder er anbragt den afsluttende sætning 'og danerne gjorde kristne'. Noget må være sket efter opførelsen af kumlerne for Gorm og Thyra. Kong Harald er gået over til kristendommen. Det markerer han ved at opføre en stor treskibet trækirke lidt akavet anbragt mellem de to høje, som udgør de omtalte kumler. Han tager ikke konsekvensen af trosskiftet og fjerner højene, således som man i mindre men heller ikke kongeligt format gjorde det i Hørning, (se side xxx). Han opfører ikke kirken uden for det hedenske gravmonument. Derimod kristner han det på en måde. Grav- og kultkontinuiteten var overalt i de nyomvendte lande afgørende og synlig.

Kong Harald måtte på tilsvarende måde kapsle den store sten ind i den nye tro uden at lade en stenhugger borthugge den oprindelige indskrift om hans hedenske foretagende for forældrene. Sådanne ændringer finder vi i senere perioder adskillige eksempler på i forbindelse med genanvendelse af gravsten. Da den første indskrift meget bevidst begynder med at nævne kongen ved navn må den senere udvidelse naturligvis også starte med 'Harald', hvorfor det påpegende stedord 'den' bliver klemmt inde bag den oprindelige indskrifts sidste sætning, som nu akavet kommer til at lyde således 'og efter Thyra moder sin, den'.

Mast ind under den oprindelige mindetekst og uden for den indrammende båndornamentik, ja nede i jord- og græsniveau føjes uelegant til: 'Harald som sig vandt Danmark'. Ud fra samme bevidsthed om sætningsstrukturen i den oprindelige runetekst begynder og slutter den tilføjede sætning med henholdsvis Harald og Danmark. Med sit trosskifte må Harald udnytte stenens tomme sider, som udfyldes med to i dansk billedhistorie epokeskabende fremstillinger, der knytter sig til runetilføjelsens to sidste sætninger 'hel og Norge' samt 'og danerne gjorde kristne'.

Danmarks første og største granitmonument består af en kombination af billede og tekst og markerer dermed et endnu eksisterende konfliktyldt samspil mellem ord og billede. Den originale tekstsider har sit eget selvstændige ornamentale båndsløyg, der ender i et dragehoved, som var det en side i et

illumineret håndskrift. De to andre sider hænger derimod sammen i en visuel helhed, som også rummer bånd og drageslyngninger men heri indgår akantusblade, kendt fra den kristne kunst. Begge billedsider omsluttet af fælles tovsnoninger, som ikke findes på tekstsiden. En passant kan det nævnes, at tovsnoningen blev et udbredt ornamentalt rammefænomen i den efterfølgende jyske granitskulptur.

Logisk kan man pege på, at de tre tilføjede linjer ikke stammer fra Harald selv. Han var ikke bange for at starte det hele med sit eget navn: Harald konge lod... hvorfor skulle han klemme det lille stedord 'den' ind, som var han en tredje person i omtale og ikke det skabende befalende subjekt? Hvorfor skrev han ikke: 'Harald som vandt Danmark hel'? Jeg har tidligere argumenteret for, at hvis tilføjelsen ikke stammer fra Harald selv efter omvendelsen til den kristne tro, så må den stamme a en langt yngre tid, fra Svend Estridsen, som i 1070'erne netop skamroser Harald (Den billedskabte virkelighed, 1972, s.). I hvert fald kan det ikke være Haralds søn, Svend Tveskæg, som gjorde oprør mod faderen og lod ham dø i landflygtighed. For at være mere moderat forsigtig end jeg var i 1972, prøver jeg at acceptere, at runeindskriftens sidste tre linjer samt de to billedsider også er blevet til på Harald Blåtands foranledning efter omvendelsen. Men det blev i den sstore fortælling irrelevant. De tre linjer er uelegant marginaliseret ved at være anbragt i jordniveau. Hvem kan forestille sig Saxo Grammaticus ligge på alle fire på myrens fodsti og tolke nogle runer?

Men billederne da? Ja de to store billedflader kommer til at optræde med en næsten usynlig tekstlig forankring. De bliver frie som fugle. Folk som Svend Aggesen og Saxo har overalt i landets kirker og måske specielt i den jyske granitskulptur kunne se slanger og griflignende, løveagtige dyr samt naturligvis fremstillinger af den korsfæstede. De to billedsider er forløbere for ja igangsættere af denne granitskulptur og indgår således i granitskulpturens store kontekst. **zzzz**

Billedet over sætningen, der omtaler det Norge, som Harald påstår at have vundet, viser et fantasidyr, der ikke henviser til landets endsige omverdenens fauna. Der er udstyret med en slags dragehoved med en spillende tunge, som kendes fra den senere heraldik, løvemanke, dyrekrop samt fugle- eller dragelignende kløer. Dyret omslutes af en slags slange, som er det en kamp imellem de to. Den forankrende billedtekst knytter denne 'dyrekamp' til Haralds underlæggelse af Norge. I givet fald må det være den danske slange som omklammer det norske fantasidyr.

Selvom vi kalder det for en løve så må jeg bøje mig for heraldikerne, der fastslår, at løven som norsk symbol først bliver anvendt i 1100-tallets slutning. Det havde været en smuk anvendelse af norsk heraldik, men den eksisterer kun i min ønsketænkning.

En tilsvarende sammenfiltring af slangebånd og fantasidyr er ret almindelig i tidens og den efterfølgende periodes billedverden eksempelvis billede/runestenen fra Rinkaby, Camminskrinet, Mammenøksen og Kensingtonstenen. Alle disse eksempler er sigende nok dateret som yngre en Jellingstenen.